

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

Övriga recensioner

Magnus von Platen: *Privatinformation i skolan. En undervisningshistorisk studie*. (Umeå Studies in the Humanities, 34.) Umeå 1981.

Den grundläggande undervisningen i äldre tiders Sverige tänker vi oss gärna hade två former, dels de offentliga skolanstalterna, dels privatundervisningen i förmögnare hem med studenter som informatorer. I själva verket fanns en rik flora av blandade undervisningsformer. Vid sidan av den ordinarie tjänsten, men ofta samtidigt med den, bedrev gymnasie- och trivialskolans lärare privat information i själva klassrummet och i bostaden. Privata handledare kunde följa sina elever till skolstäderna och undervisa dem där under terminerna, jämsides med deras mer eller mindre flitiga deltagande i skolans lektioner. Och inte minst: eleverna själva undervisade sina kamrater. Det bristfälliga officiella intresse som visades skolans, läraernas och elevernas behov gjorde allt detta möjligt och nödvändigt.

Det är denna förvirrade blandning av privata, men halvt institutionaliserade vägar till kunskapens frukter som Magnus von Platen skildrar i sin undervisningshistoriska studie. Han gör det inte i främsta hand från officiella aktstycken, utan med hjälp av ett rikt källmaterial ur tryckta och handskrivna självbiografier, levnadsteckningar och andra personliga vittnesbörd om utbildningsverkligheten i Sverige mellan ca 1600 och ca 1850. Källäget beträffande 1600-talet är naturligtvis dåligt, men de vittnen von Platen funnit från det seklet tycks bekräfta att den senare periodens välbelagda bild har fått sin kontur klar redan tidigare. Med stor rätt – vad man kan bedöma – behandlar han sitt material som en tids- och rumsmässig enhet. Dispositionen är analytisk; företeelserna tecknas med belägg från skilda århundraden och skilda landsändar sida vid sida.

Magnus von Platen separerar den enskilda skolinformationen i två delar, som han efter utövarna kallar lärarinformation och elevinformation. Den enskilda undervisningen betraktades av både lärare och elever som nödvändig, helt enkelt därför att den gängse undervisningen i skolan enbart bestod av mekaniskt utantillärande. Under den privata informationen kunde däremot förklarande undervisning ges som komplement. Detta välkända förhållande föranledde dock knappast någon att söka genomdriva ändring i skolans lärosystem. Varför? Främst därför att privatinformation vid skolorna också var en ekonomisk nödvändighet för lärare och lärjungar. På en skollärares lön kunde ingen klara livsuppehållet. En vanlig dräng hade bättre lönevillkor än en lärare, 1828 likaväl som 1690 (s. 12f.). Privatinformation fick upphjälpa bristen. Följaktligen kunde de privata eleverna i klassrummen bli fler än de ordinarie inskrivna. Lärare hade ibland upp till ett trettiotal privatelever i pension i sitt hem; privatskolan

kom gärna att gå före den ordinarie tjänsten, och de betalande privatisterna gynnades säkerligen. Inte underligt att många vittnen med värme och tacksamhet ser tillbaka på sin tid i en sådan lärares hägn.

Viktigt är von Platens betoning av att det var just genom den privata lärarinformationen, som kunskaper i nya ämnen, naturvetenskap och moderna språk framför allt, kunde förmedlas vid skolorna. Sådana ämnen, av vikt inte minst för framtida konditionerande i förnämare hus, nådde kursplanerna först långt in på 1800-talet. Det konservativa prästerskapet höll den latin- och kristendomsdominerade skolstadgan i ett fast grepp. Men då som nu fanns alltså möjligheter för vidsynta lärare att inte låta sig nöja med överhetens anvisningar. Möjligheterna att vidga kunskapsfältet gällde naturligtvis i än högre grad för husinformatorerna.

Privatinformationen gav vad skolan inte kunde ge, och det gäller faktiskt inte bara kunskaper och insikt. Att skolgossarna såväl under terminerna som dessemellan stod under lärares eller elevs enskilda information var ur föräldrasyvinkel en oskattbar fördel: de hölls alltid samsatta och kunde därigenom inte råka ut för de vådor för moralen, som fritid utan uppsikt erbjöd i de oftast långt från hemmen liggande skolstäderna. Hårt arbete året runt utan rekreation var lärares och elevers samfälliga lott; ej underligt då att man kände »med åren dageligen avtagande munterhet» (1786; s. 55).

Elevinformation, alltså seden att – normalt – gymnasister undervisade och hjälpte elever i trivialskolans klasser, var en allmänt omfattad företeelse under hela perioden, »en formlig institution» (s. 61). Exemplet P. Gyllenius i Karlstad är alls inget särfall: under sina fem första skolår hade han fyra djäknar som informatorer, de återstående sju åren i skolan var det hans egen tur, och då hade han 38 informatorsuppdrag och 54 lärjungar (s. 62). Seden utpekades av von Platen som särskilt stadfäst i Skara och Växjö. Den blev stundom så markerad, att gymnasister behöll yngre elever för egen information utan att släppa dem till skolan. Därigenom konkurrerade gymnasisterna med läraren i nedersta klassen, som rentav kunde komma att stå utan elever (Växjö 1735; s. 70).

Att äldre elever undervisade yngre sågs i allmänhet enbart positivt: informerandet gav lärarerfarenhet och möjliggjorde fattiga elevers försörjning under skoltiden. Många började redan vid mycket unga år att informera sina kamrater (P. Wieselgren var tio) och hann under en ofta alltför utdragen skoltid bli grundligt förberedda för en offentlig lärarbana av samma arbetstygda karaktär. Systemet var dock inte odelat sympatiskt. Råhet, pennalism och sexuellt utnyttjande tillhörde också elevinformationens och djäknekarverens värld och var nog svårare att uthärda än skolläraernas lika täta som nyckfulla rottingbastonader. Såväl elevinformation som lärarinformation

började reduceras i omfattning kring 1800-talets mitt, men flera belägg anförs som visar på livlig verksamhet ännu mot slutet av seklet.

I en tunn volym har von Platen lyckats koncentrera en förbluffande mängd upplysningar om en trots sin frekvens tidigare nästan obeaktad företeelse i svensk undervisningshistoria. Kanske överskattar han nutidens beläsenhet då han förbigår S. Ödmanns skildring av Växjös djäknekvarter som välkänd (s. 85), och då han knappast alls utnyttjar C. W. Böttigers anteckningar, nämnda som »den fylligaste skildring vi äger av elevinformationen» (s. 91). Stundom synes visserligen uppådet av biografiska belägg så rikligt att överblicken hotar att gå förlorad. Men man vill inte vara dem förutan. Citaten speglar ofattliga mödor och umbäranden. Idag, när lärarlösa lektioner föreslås av skolpolitiker och lärare fackligt ostraciseras för fortbildning på ferietid, borde ett historiskt perspektiv kunna vara nyttigt.

Genom författarens människo- och kulturhistoriska intresse präglas den i sig klara och opartiska framställningen av en vetenskapligt kontrollerad inlevelse och medkänsla. Som von Platen påpekar härstammar de skriftliga vittnesmålen från sådana som klarat sig någorlunda helskinnade genom skolan och sedan nått respektabla positioner. »De som har knäckts av kraven eller hejdat av hindren känner sig sällan manade att hugfästa det förflutna» (s. 4). Författaren har genom denna studie ökat vår förståelse av en skolbakgrund giltig för många som i gångna tider i stort eller smått bidragit till att forma samhället. För speciellt litteraturproduktionen hade naturligtvis den vuxne privatinformatorn eller husläraren än större betydelse. Magnus von Platen ställer i utsikt en monografi över informatorbefattningen (det är för det ändamålet de källor genomgått som avkastat studien över skolinformationen som biprodukt). Vi fylls av förväntan: informatorn är ju den klassiska nyckelgestalten i den svenska kultur- och litteraturhistorien.

Föreliggande volym bör f. ö. beaktas även ur tryckhistorisk synvinkel. Boken har nämligen lämnat trycket med jämna sidnummer på högersidorna, ett sällsynt fenomen.

Per S. Ridderstad

Anke-Marie Lohmeier: *Beatus ille. Studien zum „Lob des Landlebens“ in der Literatur des absolutistischen Zeitalters* (= Hermaea. Germanistische Forschungen. Neue Folge Bd. 44). Max Niemeyer Verlag. Tübingen 1981.

Ett av 1600- och 1700-talens mest representativa litterära teman är lyckan i det stilla livet på landet, ställt mot hovmannens, ämbetsmannens och stadsbons oroliga och onaturliga liv. Temat förekommer rikt även i svensk litteratur, framför allt under stormaktstidens senare decennier, då man finner det hos diktare som Spiegel, Lindschöld, Rosenfeldt, Triewald och Frese, för att bara nämna några. Dalin hör också till de ivriga lovprisarna av lantlivet, som kan förläggas både till Stenhammar och Engso och till Stockholms parker. Nordenflychts dikter över ensligheten innehåller ofta lov till landets stilla liv, och Gyllenborgs *Världs-föraktaren* är ingenting annat än

en variation av temat. Temat återkommer i Geijers *Odalbonden*. Vi moderna människor behöver inte känna oss främmande inför temat. Vad är landsbygdsromantiken, »gröna vägen» eller stadsbornas sommarstugevistelser annat än uttryck för föreställningen att man på landet lever riktigare, sundare och naturligare än i staden?

De svenska 1600-talsdikterna om lantlivet har också rönt tillbörlig uppmärksamhet av forskarna. Särskilt viktiga är Kurt Johannessons studier, där han sätter in lovprisandet av lantlivet i ett socialhistoriskt sammanhang. Den tyska diktningen, som kvantitativt är mycket större än den svenska och som genom Opitz' båda dikter *Zlatna, oder von Ruhe des Gemüthes* och *Lob des Feldtlebens* övat stort inflytande på det svenska, har däremot tilldragit sig mindre forskarintresse. Det är därför en betydande lucka Anke-Marie Lohmeier fyller med sin avhandling om Lantlivets lov under den absolutistiska epoken.

Anke-Marie Lohmeier har arbetat i anslutning till det forskningsprojekt i Kiel, som kallas »Skandinavien- und Ostseeraumforschung» och som redan initierat mycken viktig forskning kring nordtysk och skandinavisk 1600-talslitteratur. Det innebär att hon är väl förtrogen med den danska och svenska litteraturen och forskningen kring denna. Inte minst därigenom har avhandlingen ett omedelbart värde även för svensk litteraturhistoria. Relationen till det nämnda projektet visar sig också i att hon i Norbert Elias' och Jürgen von Kruedeners efterföljd ser litteraturen i dess samband med den hovkultur, som behärskade den »absolutistiska» epoken. I enväldets samhälle blev adelsmannen ämbetsman. För att nå de högsta ämbetena måste han ställa sig in hos dem som makten hade, buga sig, förstå sig, använda alla tillgängliga förbindelser och i sitt privatliv utveckla en sådan lyx att han väckte tillbörlig uppmärksamhet. Borgaren försökte efter hand att följa i adelsmannens spår. Det är detta fenomen Lantlivets lov skapar motbilder till: i dikterna om lantlivet lever man stilla, utan ambitioner, utan att förstå sig, utan att buga sig, man lever sunt utan flärd och i enlighet med naturen. Dessa dikter utgörs till stor del av satir mot hovlivet eller stadslivet; de argumenterar, som författaren framhåller, mer *ex negatione* än positivt, genom direkt beskrivning av själva livet på landet. Viktigt är också just detta, att dikterna *argumenterar*, de vill övertyga om en livsforms företräde framför en annan.

Lantlivets lov kallas i undersökningen en »genre». Men 1600-talets poetik uppstår ingen sådan genre. Den talar överhuvudtaget knappast om lovprisandet av lantlivet. Det ligger därför närmast till hands att se Lantlivets lov bara som ett tema. Anke-Marie Lohmeier är emellertid angelägen om att visa att det rör sig om en genre. När hon inte finner stöd i poetiken går hon till materialet självt för att ur detta hämta en genredimension. Hjälpen erbjuder de florilegier som sammanställdes under 1500- och 1600-talen och placerar nyare texter samman med antika, ständigt givna utgångspunkter som Vergilius' *Georgica* II (»O fortunatos . . .») och Horatius' andra epod (»Beatus ille qui procul negotiis»). Hon fixerar så ett antal kriterier plus några »typische Merkmale», som avgränsar *Lob des Landlebens* från närbesläktade genrer som oecomialitteraturen i *Georgicas* efterföljd, den realistiska lantliga idyllen, som florerade under 1700-talet (Gessner, Voss), herdedikten i traditionen från *Bucolica* och *Lob des Schäferlebens*, en vanlig ingrediens i herdedikter och herdero-